

Miha Preinfalk

Zgodovinopisje na Slovenskem in njegov odnos do plemstva

Nekdanje plemstvo na Slovenskem si počasi, a vztrajno znova utira pot v slovensko družbo. Plemiške rodbine so predmet znanstvenih in poljudnih razprav, o njih snemajo televizijske oddaje, pripadniki nekdanjih »slovenskih« plemiških rodbin pogosto obiskujejo domovino svojih prednikov (tudi v povezavi z denacionalizacijo) in na ta način zbujejo zanimanje medijev... Plemstvo, ki je bilo dolga stoletja prisotno na slovenskih tleh, je sestavni del slovenske zgodovine in zanikanje tega dejstva je metanje peska v oči ter potvarjanje ali bolje rečeno pohabljanje slovenskega zgodovinskega spomina. Zato bo namen pričujočega prispevka na kratko predstaviti specifičen položaj plemstva na Slovenskem in razložiti, zakaj je sintagma »slovensko plemstvo« historično vprašljiva. Hkrati bo skušal članek predstaviti položaj plemstva v zgodovinopisju na Slovenskem, ki je v veliki, če ne celo odločilni meri pripomogel k odnosu slovenske družbe in slovenskega javnega mnenja do tega »izgubljenega stanu«.¹

Slovenska družba ima do plemstva na Slovenskem ambivalenten odnos – brez njega ne moremo, z njim pa tudi ne. Če se po eni strani slovenska družba navdušuje nad plemiško kulturo (npr. srednjeveški grajski dnevi, viteške igre, poroke v tem stilu in podobno) in povzdiguje dosežke posameznikov, ki so odločilno pripomogli k nastajanju in uveljavljanju slovenske kulturne in nacionalne identitete (npr. Janez Vajkard baron Valvasor ali Žiga baron Zois), pa po drugi strani ugotovimo, da se nekdanjega plemstva še vedno drži stigma izkoriščevalskega in predvsem tujerodnega družbenega razreda, ki je zatiral, izkoriščal in dušil slovensko, predvsem kmečko prebivalstvo. Krivdo za takšno stanje gre pripisati predvsem dejstvu, da se je slovensko zgodovinopisje že po prvi svetovni vojni, predvsem pa seveda po drugi svetovni vojni, zavestno odreklo temeljitemu in sintetičnemu raziskovanju plemstva na Slovenskem, oziroma ga marginaliziralo z argumentom, da je plemstvo v slovenskem prostoru neavtohtoni tujek, s tujim jezikom in kulturo, ki je zatiral slovenskega kmeta in zaviral nastajanje slovenske nacionalne identitete.²

Resnica, kot ponavadi, ni enostavna, črno-bela, ampak leži nekje vmes. Vse gornje argumente lahko brez večjih težav ovrzemo z nekaj preprostimi dejstvi in primeri. Prvič: vprašanje nacionalnosti. Dejstvo je, da je vprašanje nacionalne identitete pojav konca 18., predvsem pa 19. stoletja. Prebivalstvo, ne glede na družbeni razred, se je do razmaha nacionalnih idej opredeljevalo zgolj po deželni pripadnosti ali po pripadnosti vladarju. Pojem nacionalnosti je pojav moderne dobe in ga zato ne moremo brez zadržkov aplicirati na pretekla stoletja. Merila, ki danes določajo neko nacionalno identiteto, so bila v preteklosti povsem irelevantna. Delitev na Slovence in Nemce je šele od začetka 19. stoletja dobivala vedno ostrejša poteza in je dejansko prisilila prebivalstvo slovenskih dežel, predvsem plemstvo, da se je opredelilo bodisi za eno bodisi za drugo stran. Velika večina plemstva se je odločila za nemško stran, saj je plemstvo pripadalo tistemu skupnemu srednjeevropskemu kulturnemu krogu, ki je nosil germanski predznak. Ta delitev je poenostavljala veliko bolj zapleteno nacionalno sliko. Plemstvo

¹ ŽVANUT, Maja, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994, str. 8.

² ŠTIH, Peter, *Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje*, v: RAJŠP, Vincenc i. dr. (ur.), Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, Ljubljana, 2001, str. 61–72.

je bilo v svojem bistvu pravzaprav nadnacionalno, lahko bi rekli tudi multietnično, saj se je po žilah praktično vsakega plemiča pretakala ne le germanska, ampak tudi slovanska, romanska in madžarska kri. Nacionalne delitve in nasprotovanja, ki so doživeli vrhunec z nastankom novih, nacionalnih držav, so na Slovenskem v končni fazi (kljub formalni odpravi plemstva leta 1919, njihovemu izseljevanju in izgubi gospodarskega in političnega pomena) med drugo svetovno vojno pripeljali do fizične eliminacije še zadnjih posameznikov iz vrst nekdanjega plemstva in njihove materialne kulture (gradovi). Dodatno pa je k stigmatizaciji plemstva, kot že rečeno, pripomogla povojna oblast, ki je še potencirala delitev na izkoriščevalsko nemško plemstvo in izkoriščani slovenski kmečki razred.

S pojmom nacionalnosti je tesno povezan tudi pojem avtohtonosti, ki se ga da zelo hitro zlorabiti. Trditev, da plemstvo na Slovenskem ni avtohtono, temveč prišlek od drugod, drži le delno. Res je, da so se nekatere plemiške rodbine na slovenska tla priselile šele v zadnjih stoletjih (npr. italijanske rodbine Lazarini, Codelli, Zois), po drugi strani pa imamo stare rodbine, ki so tu že od srednjega veka ali še dlje (npr. rodbina Auersperg, ki ji na slovenskih tleh sledimo (vsaj) že od 12. stoletja). Če tu še malo dregnemo v osje gnezdo med uradno zgodovino in t.i. venetologijo, lahko rečemo tudi, da Slovenci na tem prostoru nismo povsem avtohtoni, temveč mešanica Slovanov iz zgodnjega srednjega veka in starega prebivalstva, ki je na tem prostoru bivalo pred Slovani. Pa tudi ti niso bili tu že od nekdanj, temveč so prišli od drugod. Skratka gre za vprašanje, kdo je bil prej, ki pa hitro izgubi svoj naboj, saj tu ne gre za vprašanje let ali desetletij, temveč stoletij in celo tisočletij. Marsikatera plemiška rodbina na Slovenskem je tu prebivala veliko dlje in je veliko bolj avtohtona kot marsikatera danes povsem slovanska neplemiška rodbina. Tudi kriterij uporabe jezika in opismenosti ne stoji na trdnih tleh, saj je dokazano, da je praktično vse plemstvo, ki je živelo na današnjem slovenskem etničnem ozemlju, poznalo in uporabljalo tudi slovenski jezik. Zlasti na Kranjskem je bila slovenščina med plemstvom tako razširjena, da pogojno lahko govorimo celo o slovenščini kot o prvem jeziku kranjskega plemiča.³ Lep primer »multietničnosti« predstavljata Janez Vajkard baron Valvasor – po rodu iz današnje Italije, ki je ustvarjal v nemškem jeziku in se je imel za Kranjca (pogojno rečeno Slovenca). Zanimiv primer je tudi Katarina Elizabeta grofica Auersperg, rojena Ursini grofica Blagaj, ki je umrla 1702 in bila poznana kot Špela (*vulgo Spela Sclavonice vocata*).⁴ Nenazadnje lahko na tem področju vlečemo vzporednice z današnjim časom, ko v praktično vse svetovne jezike in kulture vdirajo elementi angleškega jezika in kulture, pa se nihče, ki ni Anglež ali Američan, ne opredeljuje kot takšen.

Zato je po mojem mnenju problematično govoriti o »slovenskem plemstvu«, saj se plemstvo samo, kot rečeno, ni opredeljevalo po nacionalnosti, temveč po deželni pripadnosti. Auerspergi so na primer veljali za kranjsko plemstvo, Trauttmansdorffi za štajersko, Trautsoni za tirolsko in podobno. Slovenija v tem pogledu velja za neke vrste izjemo, saj njen etnični teritorij do razpada avstro-ogrske monarhije ni predstavljal enotne politične tvorbe, ampak je bil razdeljen na štiri, celo pet dežel (Kranjska, Štajerska, Koroška, Goriška in Prekmurje kot del Ogrske). Drugi narodi (Čehi, Madžari, tudi Hrvati) lahko s tega stališča veliko bolj upravičeno govorijo o nekem »nacionalnem« plemstvu, saj so bili njihovi etnični teritoriji, iz katerih so kasneje zrasle nacionalne države, kot celota vključeni v monarhijo in niso bili razdeljeni tako kot slovenski prostor. Poleg tega so vsi trije omenjeni narodi imeli lastno državo in plemstvo do formalne vključitve v habsburško cesarstvo in so tako na podlagi tega zgodovinskega spomina lahko razvijali idejo svojega lastnega nacionalnega plemstva, kar pa

³ ŽVANUT, *Od viteza*, str. 32–35.

⁴ BENEDIK, Martin in KRALJ, Angel, *Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja štajerska kapucinska provinca; Acta Ecclesiastica Sloveniae* 16, str. 566.

je bilo Slovincem zaradi zgodovinskih danosti onemogočeno. Prav te okoliščine so narekivale tistemu delu plemstva, ki je dejansko izšel iz vrst slovanskega (slovenskega) prebivalstva na Slovenskem, da so se, lahko bi rekli, germanizirali – prevzeli so nemško verzijo imena (Fedran-Födransperg, Jelovšek-Fichtenau, Oblak-Wolkensperg...) in nemško kulturo, ki ji bila v preteklih stoletjih pač kultura dvora in visoke družbe. Z nacionalnostjo in narodno zavednostjo nimajo ti pojavi do 19. stoletja praktično nobene zveze.

Edini kriterij, po katerem bi del nekdanjega plemstva v habsburški monarhiji pogojno lahko označili kot slovenskega, je kriterij ozemeljske pripadnosti. Kranjska ter del Štajerske, Koroške in Goriške so se ozemeljsko pokrivali z ozemljem današnje Slovenije. Plemstvo v teh deželah se je, čeprav na prvi pogled obarvano z germanskim predznakom, tesno, skorajda organsko prepletalo s slovenskim prebivalstvom. Zato je ob preučevanju slovenske zgodovine, torej zgodovine nekega prostora (ob upoštevanju dejstva, da je npr. izraz zgodovina Slovencev že davno presežen) in vseh pojavnih oblik in fenomenov, ki so se odvijali na tem prostoru, nujno potrebno vključiti tudi netipično slovenske pojave, torej tudi plemstvo. Samo s tega vidika lahko nekdanje plemstvo na Slovenskem pogojno označimo tudi kot slovensko plemstvo.

Tu moramo omeniti tudi fenomen Celjskih grofov, ki so edini, ki jim slovenska historiografija priznava (oz. jim je priznavala) neke vrste slovenski predznak. Toda tu gre pravzaprav za dvojna merila. Celjski niso bili nič bolj oziroma nič manj slovenski kot ostalo takratno plemstvo v slovenskem prostoru. Argumente, s katerimi nekateri zavračajo ostalo plemstvo kot »slovensko«, v primeru Celjskih uporabljajo praktično brez zadržkov. Celjski verjetno niso znali nič bolje in nič slabše slovensko kot večina takratnega plemstva v našem prostoru; četudi je njihov rod izhajal iz rodbine sv. Heme Krške, to še ne pomeni, da so bili dejansko kaj bolj »slovenski« in avtohtoni od številnih drugih plemiških rodbin; in tudi njihovo politično delovanje, ki mu mnogi pripisujejo pridih slovanstva, celo jugoslovanstva, ni nič drugega kot splet okoliščin – prostor na severu, v cesarstvu, je bil že tako zasičen s številnimi drugimi, njim podobnimi ambicioznimi in stremuškimi plemiškimi rodbinami, da je bil maneverski prostor Celjskih močno omejen. Zato so se, tudi s pomočjo ženitnih zvez usmerili na jug oz. jugovzhod (Hrvaška, Bosna, Srbija, celo turški dvor), kjer so se jim ponujale večje možnosti za njihovo ekspanzionistično politiko. Pri tem so imeli močno podporo v cesarju Sigismundu, ki je bil z njimi tudi sorodstveno povezan (njegova žena je bila Barbara Celjska).⁵ Govoriti o Celjskih kot o slovenskem plemstvu, pa je, vsaj po mojem mnenju, pretirano in zgodovinsko netočno.

Eden od argumentov, ki ga Slovenci pogosto uporabljamo proti nekdanjemu plemstvu, je tudi izkoriščanje kmeta. Z današnjega stališča je bila družba v preteklih stoletjih brez dvoma krivična, toda ljudje tistega časa je niso dojemali na ta način. Za njih je bila družbena ureditev postavljena od boga, torej je morala biti pravična in sprejemljiva. Seveda je prihajalo do nezadovoljstev, večjih ali manjših kmečkih uporov, toda ti so izbruhnili skoraj brez izjeme le takrat, ko so si fevdalci (torej plemiči) dovolili posegati v staro ureditev, in so navijali davke in dajatve preko meje. Geslo upora leta 1515 je bil boj za staro pravdo, torej za tisto ureditev, ki je veljala nekdanj. Zahtevali so znižanje dajatev, ne pa njihovo odpravo. Poleg tega se moramo zavedati, da plemstvo ni bil nek tog in statičen organizem, temveč se je razvijal in je sledil toku časa. Zato ne moremo enačiti plemstva srednjega in tudi zgodnjega novega veka s plemstvom 18. in 19. stoletja. Če je bilo prvo res v veliki meri precej izkoriščevalsko in

⁵ O problematiki Celjskih grofov glej predvsem razprave Petra Štiha, npr. *Celjski grofje – še vedno raziskovalni problem*, v: FUGGER GERMADNIK, Rolanda (ur.), *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Zbornik mednarodnega simpozija*, Celje 1998, str. 11–22.

neobčutljivo za tegobe svojih podložnikov (kar se jim je pogosto maščevalo), pa je imelo plemstvo kasnejših obdobj (seveda ne v celoti) bolj razvit socialen čut. Hkrati je sprejemalo novosti v razvijajočem se kmetijstvu in industriji in je te uvajalo tudi na svojih gospodstvih. S tem se ni izboljšala le podoba in donosnost zemljišča, temveč tudi standard podložnikov. Plemiči so na svojih gospodstvih ustanavljali ustanove za socialno šibke (npr. zapuščene otroke, bolne in onemogle uslužbenke gospodstva, šole...). Zato so mnogi podložniki tudi po zemljiški odvezi in odpravi podložništva leta 1848 radi ostali v službi svojih nekdanjih gospodarjev, zdaj seveda proti plačilu. Poleg tega se je potrebno zavedati, da je plemstvo skozi stoletja izgubljalo svojo moč, saj so jim vladarji (Maksimiljan I. v začetku 16. stoletja, Jožef II. konec 18. stoletja) v svojih absolutističnih težnjah odpravljali plemiške predprave. Po letu 1848 je tako plemstvu ostala le še pravica do uporabe plemiških atributov (ime, grb, predikati), leta 1919 pa je bilo tudi to formalno odpravljeno.

Iz vsega povedanega torej jasno vidimo, da plemstvo nikakor ni bil nek parazitski tujek v družbi preteklih stoletij. Njegov nastanek in obstoj sta bila normalen pojav v razvoju človeške družbe, ki pa je s pojavom idej o enakosti vseh ljudi, počasi izgubljal na pomenu in je postajal neke vrste anahronizem v družbi, zato je bil tudi formalno odpravljen. Nikakor pa ob vsem tem ne smemo pozabiti na veliko vlogo, ki jo je plemstvo igralo pri političnem, gospodarskem, kulturnem in družbenem razvoju posameznih dežel in posledično tudi kasnejših držav. Zato je preučevanje plemstva v vseh njegovih vidikih, brez dvoma historiografsko ne le upravičeno, temveč nujno.

To je seveda zgolj teoretični prikaz dejstev, na podlagi katerega sem predstavil nujnost pritegnitve plemstva v historiografske raziskave. Kakšno pa je dejansko stanje v zgodovino-pisju na Slovenskem in njegovem odnosu do plemstva? Najprej je potrebno poudariti, da plemstva ne moremo znanstveno raziskovati zgolj z enega (npr. genealoškega) vidika. Aspekt raziskovanja je in mora biti večplasten. Plemstvo je v preteklosti obvladovalo praktično celotno javno življenje – od politike in javne uprave do cerkve in vojske. Plemstvo je bilo nosilec gospodarskega in kulturnega razvoja, vplivalo je na izobraževanje, znanost, arhitekturo in izgled kulturne pokrajine... To velja za celotno obdobje formalno-pravnega obstoja plemiškega stanu, čeprav je bil njegov vpliv v različnih obdobjih seveda različen. Raziskovanje katerega koli področja iz evropskega srednjega in novega veka je zato istočasno tudi raziskovanje različnih vidikov življenja in delovanja plemstva.

Vseeno pa bi lahko zgodovino-pisje na Slovenskem, ki se ukvarja eksplicitno s plemstvom kot takim, v grobem razdelili na pet obdobj. Prvo obdobje zajema čas do 19. stoletja, torej do razvoja in ustalitve zgodovino-pisja kot znanstvene vede. To je obdobje, za katerega veljajo tri splošne ugotovitve: pisci iz tega časa ustvarjajo skoraj izključno le v nemškem ali latinskem jeziku, težišče njihovega raziskovanja je veliko bolj kot v kasnejših obdobjih usmerjeno na plemstvo, njihove raziskave pa se osredotočajo bolj ali manj le na genealoške vidike plemstva. To je seveda povsem razumljivo, če upoštevamo, da je bilo plemstvo v preteklih stoletjih vodilni sloj družbe, ki je imel v rokah niti gospodarskega, političnega, kulturnega in družbenega razvoja. Ker je bila ena od glavnih značilnosti plemiške družbe elitizem, je bilo poreklo nekega plemiča odločilnega pomena za njegovo življenje. Pri organiziranju poročnih zvez so družine izdelale rodovnike, ki so segali tri ali štiri generacije nazaj in več ko je imel nekdo plemenitih prednikov, boljšo poročno partijo je predstavljal. Seveda tu niso šteli le očetovi, temveč tudi in enakovredno materini predniki. Po navadi je bil takšen rodovnik izdelan v obliki pahljače, pri čemer so levo stran predstavljali predniki po moški, desno stran pa predniki po ženski strani. Običajno je bil ob vsakem predniku narisana tudi grb njegove rodbine. Podobne rodovnike je bilo potrebno predložiti tudi pri potegovanju za različne cerkvene ali posvetne službe, pri prošnjah za dodelitev raznih ustanov oziroma štipendij

(*Stiftung*) in podobno. Ko je cesarica Eleonora (princesa iz Mantove), vdova cesarja Ferdinanda III. leta 1668 ustanovila red zvezdnega križa (*Sternkreuzorden*), je v pravilih določila, da morajo prosilke za podelitev reda poleg izkazane pobožnosti predložiti tudi rodovnik, ki je zajemal vsaj 16 plemenitih prednikov po očetovi in materini strani, ter istočasno še enak rodovnik za moževo družino. Če takšnega moževega rodovnika ni bilo mogoče izdelati (kar pomeni, da je bil mož »manj« plemenit od prosilke), se red zvezdnega križa ni podelil oziroma ga je bilo potrebno vrniti. To, t.i. preverjanje prednikov (*Ahnenprobe*) je bilo podvrženo strogemu nadzoru s strani različnih neodvisnih (seveda plemenitih) komisij, ki so s svojim podpisom in pečatom jamčile za verodostojnost podatkov. Kasneje so podobno vlogo prevzele različne plemiške organizacije, ki so vodile evidenco članov posameznih plemiških rodbin in so te evidence tudi javno objavljale v tiskani obliki (kar je praksa tudi dandanes).

Zato ne preseneča, da so v tem, prvem obdobju zgodovinopisja na Slovenskem nastajala številna dela, ki se ukvarjajo z izvorom neke plemiške rodbine ter z rodbinskimi povezavami njenih članov z drugimi plemiškimi rodbinami. Takšna dela so pogosto nastajala po naročilu, kar pomeni, da so si pisci v želji ugoditi svojim naročnikom pogosto izmišljali podatke in pri izvoru rodbine segali daleč v zgodovino. Če zraven prištejemo še nepoznavanje virov, lahko z nekoliko bolj pozornim in kritičnim preverjanjem hitro ugotovimo znanstveno neuporabnost takšnih genealogij. Seveda to velja predvsem za genealoške prikaze srednjeveškega plemstva. Raziskave za novoveško obdobje so veliko zanesljivejše, kajti njihovi avtorji so bili sodobniki preučevanih rodbin in so pogosto iz prve roke poznali sorodstvena razmerja. V prvi vrsti je potrebno v tem kontekstu omeniti Janeza Ludvika Schönlebna in njegove štiri genealoške prikaze rodbin Auersperg, Gallenberg, Ursini-Blagaj in Attems s konca 17. stoletja.⁶ Izpod njegovega peresa izvirajo tudi številne kratke genealoške predstavitve kranjskih plemiških rodbin, ki pa so ostale večinoma v rokopisu.⁷ Schönlebnu je bil zgled Janez Gregor Lukančič, čigar rodoslovna raziskovanja kranjskega plemstva prav tako niso doživela izdaje v tiskani obliki, ampak jih danes hrani Arhiv Republike Slovenije med rokopisi.⁸ Veliko se je s plemstvom ukvarjal tudi znameniti Janez Vajkard Valvasor, ki je (sicer po poreklu tudi sam plemič z nazivom baron) velik del svoje Slave vojvodine Kranjske posvetil prav svojim bližnjim in daljnim sorodnikom oziroma »stanovskim kolegom«.⁹

Seveda pa je potrebno na tem mestu poudariti, da plemstvo in njegova genealoška podoba še zdaleč nista bila edina ali morda celo prevladujoča tematika, s katero so se ukvarjali novoveški zgodovinopisci. Že v obdobju pred 19. stoletjem lahko sledimo številnim poskusom pisanja zgodovine nekega zaključenega prostora, ki je bil pred nastankom nacionalnih držav pač okvirjen z deželnimi mejami. Takšna dela imajo z današnjega stališča znanstveno vrednost le v tam, kjer so avtorji opisovali sodobne dogodke. Opisi starejših obdobj, ki segajo v antične ali celo svetopisemske čase, imajo za današnjega zgodovinarja le posredno veljavo – razkrivajo namreč mentaliteto časa in prostora, v katerem je posamezni zgodovinopisec živel

⁶ SCHÖNLEBEN, Janez Ludvik, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Auersperg*, Labaci 1681; isti, *Genealogia illustrissimae familiae sac. rom. imp. comitum de Gallenberg*, Labaci 1680; isti, *Rosa Ursina in provinciis Austriacis florens*, Labaci 1680; isti, *Genealogia illustrissimae familiae D. D. comitum ab Attimis*, Labaci 1681.

⁷ SCHÖNLEBEN, Janez Ludvik, *Appendix ad Annales et Chronologiam Carnioliae sive Genealogica*, s.l. 1654 (rokopis).

⁸ LUKANČIČ (Lucantschitsch), Janez Gregor, *Crainisch Stammenbuch der anderer Theil von denen Freyherrn, Herrn und Landtleuthen auch andern ritterlich und adelichen Geschlechten des löbl. Fürstentums in Crain* (rokopis), Laibach 1700; isti, *Genealogien Fürsten unnd Graffen Standts des Löbl. Herzogtums Crain* (rokopis iz leta 1681).

⁹ VALVASOR, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthum Crain I–XV*, Laybach 1689.

in deloval. Na območju Kranjske je potrebno izpostaviti že omenjena polihistorja Janeza Ludvika Schönlebn in njegovo delo *Carniola antiqua et nova* (1681) ter Janeza Vajkarda Valvasorja, avtorja znamenite *Die Ehre des Herzogthums Krain* (1689). Na Koroškem so se deželni zgodovinski pisci posvečali številni avtorji od Jakoba Unresta in Paracelsusa do Hieronima Megiserja, (uradnega) avtorja *Annales Carinthiae* iz leta 1612. Zelo razvito je bilo tudi zgodovinopisje na Goriškem in v Furlaniji, kjer bi izpostavili morda le Martina Bavčerja in njegovo Zgodovino Norika in Furlanije (*Historia rerum Noricarum in Forojuliensium* iz leta 1663).¹⁰ Zanimivo in hkrati značilno za omenjeno obdobje pa je, da številna domoznanska dela iz tistega časa veliko pozornosti in prostora namenijo tudi pomembnim plemiškim rodbinam, ki so izvirale iz njihove dežele in pomembno zaznamovale njeno zgodovino in razvoj.

Zgodovinopisje se je s preoblikovanjem v moderno znanstveno vedo v 19. stoletju prav tako v veliki meri osredotočilo na plemstvo kot na nosilca družbenega, kulturnega in političnega razvoja. V tem času so se začele pojavljati periodične publikacije (*Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, *Mitteilungen des Musealvereins für Krain (MMK)*, *Carniola*, *Carniola*, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, *Letopis Matice Slovenske...*), v katerih so znani, pa tudi danes neznani in pozabljeni ljubiteljski zgodovinarji (Radics, Steklasa, Dimitz, Komatar, Koblar in mnogi drugi) objavljali najrazličnejše prispevke s področja slovenske zgodovine.¹¹ Plemstvo so obravnavali in predstavljali v obliki biografskih skic posameznikov ali celotnih rodbin, posvečali so se njihovim vojaškim in političnim dosežkom, preučevali so zgodovino gradov in dvorcev ter objavljali vsebino grajskih inventarjev in arhivov. Seveda razprave niso izhajale samo v periodičnem tisku, temveč tudi v obliki samostojnih publikacij in monografij.¹² Latinščina praktično izgine, v ospredje pa začne stopati slovenščina. Vzporedno s prodorom slovenskega jezika v zgodovinopisje in v skladu s prebujajočimi se slovenskimi in nemškimi nacionalnimi idejami, se pojavijo tudi prvi poskusi, da bi se plemstvo na Slovenskem obravnavalo kot slovensko plemstvo. Slovensko pišoči zgodovinarji začnejo sloveniti osebna imena plemičev in tudi njihove »priimke« prevajajo s slovenskimi toponimi. Tako Johann Auersperg postane Ivan Turjaški, Johann Josef Egkh-Hungerspach je Ivan Jožef Brdsko-Vogrski, še celo Friderik Celjski se v Orožnovi Celjski kroniki prelevi v Mirka. S tem se je tudi v slovenskem prostoru uveljavila praksa, ki je bila in je še danes v splošni uporabi tudi pri drugih narodih (češko zgodovinopisje na primer Johanne preimenuje v Jane, madžarsko v Jánose, italijansko pa v Giovannije). To je po svoje razumljivo in upravičeno, saj se vedno znova pokaže, da ljudje, ki živijo v etnično mešanem okolju prej ali slej v celoti ali pa vsaj delno prevzamejo navade večinske okolice. Tudi ko gre za vprašanje osebnih imen (indikativen primer v tem smislu je že omenjena Katarina Elizabeta grofica Auersperg s konca 17. stoletja, ki je bila v svoji okolici poznana kot Špela).

Vsem zgodovinarjem 19. stoletja, ne glede na jezik, ki ga pri svojem delu uporabljajo, pa je skupno, da se zavedajo zanimive in bogate zgodovine, ki se je odvijala na slovenskih tleh in h kateri so posamezniki (predvsem iz plemiških vrst) prispevali pomembne deleže, ne

¹⁰ Prim. MARUŠIČ, Branko in ŠTIH, Peter, *Pater Martin Bavčer. Ob štiristoletnici rojstva*, Nova Gorica/Ljubljana 1995.

¹¹ Priznati je treba, da je bil takšen razvoj značilen predvsem za osrednjo slovensko deželo – Kranjsko. Ostale dežele so na tem področju (torej področju slovenskega zgodovinopisja) zaostajale. Omembe vredno je le delo Antona Krempla z naslovom *Dogodivšine štajerske zemle s posebnim pogledom na Slovence* (izšlo v Gradcu leta 1845) in pa Časopis za zgodovino in narodopisje, ki je začel v izhajati v Mariboru leta 1904.

¹² Npr. RADICS, Peter von, *Herbard VIII., Freiherr zu Auersperg (1528–1575)*, Wien 1862; isti, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, Laibach 1910; BECKH-WIDMANSTETTER, Leopold von, *Die Familienchronik der Grafen Barbo von Wachstein*, 1881, s.l..

glede na svojo morebitno nacionalno pripadnost. Plemstvo je morda kulturno res pripadalo germanskemu svetu, a je bilo hkrati tesno povezano, v določenih segmentih celo zlito s slovenskim okoljem, v katerem je živel in delovalo. Svoje sile je zato plemstvo usmerjalo v zaščito in blagostanje svojega okolja in se pri tem ni oziralo na nacionalne aspekte. Takšno prepričanje je mogoče zaslutiti tudi v zgodovinarskih prispevkih iz tistega časa. Pri svojem raziskovanju se avtorji opirajo na zgodovinske vire, tudi tiste, ki danes morda niso več dostopni, ter jih (vsaj nekateri) kritično vrednotijo. Tudi zato krajša in daljša historiografska dela iz tega še danes predstavljajo dragocen vir podatkov za raziskovanje zgodovine plemstva na Slovenskem.

Kljub vsemu pa je neke od zadnje četrtine 19. stoletja dalje opaziti, da nacionalni konflikti prodrejo tudi v zgodovinarstvo in določajo njegove smernice. Zlasti slovensko orientirani in slovensko pišoči zgodovinarji se raje kot plemstvu, ki je bilo takrat večinoma (nikakor pa ne v celoti!) v nemškem taboru, posvečajo drugim, pogojno rečeno bolj slovenskim temam. V ospredje stopijo meščanstvo, zgodovina mest (njihov nastanek, pravice, razvoj, župani in mestna uprava), umetnost in arhitektura, industrija in podobno. Članki o plemstvu v historiografskih publikacijah tistega časa postajajo vedno bolj izjema kot pravilo. Če je na primer v MMK po grobi oceni tretjina do četrtina prostora namenjena prispevkom, ki se tako ali drugače ukvarjajo z življenjem in delovanjem plemstva, se v slovenski periodiki do konca prve svetovne vojne stanje povsem spremeni – le tu in tam se pojavi članek na temo plemstva.¹³ Delno izjemo od te ugotovitve predstavljajo članki Ivana Steklase o znamenitih (plemiških) vojskovodjih, ki so redno izhajali v Letopisu oz. Zborniku Slovenske matice.¹⁴ Na tem mestu je potrebno omeniti tudi genealoške pripomočke za raziskovanje plemstva, ki jih je v treh knjigah v prvem desetletju 20. stoletja izdal Ludvik Schiviz pl. Schivizhoffen,¹⁵ ter zasebna genealoška zbirka barona Ludvika Lazarinija, v kateri je zajeto ne le plemstvo na Slovenskem, temveč plemstvo na splošno.¹⁶ Omenjene genealoške zbirke jezikovno sicer sodijo v nemško (pogojno rečeno) historiografijo na Slovenskem, a so vseeno pokazatelj, da je bilo plemstvo v tistem času še vedno do neke mere aktualno.

Historiografsko »zapostavljanje« plemstva po drugi strani lahko razložimo tudi z dejanskim stanjem v takratni družbi. Plemstvo, ki je skozi stoletja počasi izgubljalo svoje predprave, s tem pa dejansko tudi svojo moč in družbeni vpliv, je po letu 1848 stopilo na pot družbene degradacije in biološkega redčenja. Vedno več plemičev se je odločalo za samsko življenje, s čimer so onemogočili biološko reprodukcijo svojega stanu. Plemkinje pa so se vedno pogosteje poročale s pripadniki meščanstva, s čimer so prevzele njihov stan in izgubile svojega. Druga polovica 19. stoletja je za plemstvo v družbenem, ekonomskem in nacionalnem smislu predstavljala velik izziv, na katerega so znali in zmogli odgovoriti le redki

¹³ KOVAČIČ, Fran, *Vitezi Pesničarji*, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 9/1912, str. 1–41; STESKA, Viktor, *O Lambergh*, v: Carniola n.v. 6/1915, str. 81–89.

¹⁴ STEKLASA, Ivan, *Andrej Turjaški (1557–1594)*, v: Letopis Matice Slovenske (LMS) 1890, str. 1–51; isti, *Franč Karol Turjaški, karlovški general (1660–1713)*, v: Zbornik Matice Slovenske (ZMS) 4/1902, str. 86–111; isti, *Herbard X. Turjaški, karlovški general (1613–1669)*, v: ZMS 3/1901, str. 90–119; isti, *Herbart Turjaški (1528–1575)*, v: LMS 1889, str. 88–121; isti, *Ivan Turjaški, krajiški zapovednik (?–1580)*, v: LMS 1898, str. 130–158; isti, *Ivan Vajkard Turjaški (1615–1677)*, v: LMS 1897, str. 39–112; isti, *Ivan Josip Herberstein (1630–1689)*, v: ZMS 9/1907, str. 77–153; isti, *Jurij Lenkovič*, v: LMS 1895, str. 53–145; isti, *Vid Kisel, karlovški general (1602–1609)*, v: ZMS 6/1904, str. 23–57.

¹⁵ SCHIVIZ v. SCHIVIZHOFFEN, Ludwig, *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*, Görz 1904; isti, *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*, Graz, 1909; isti, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, Görz, 1905.

¹⁶ Danes zbirko hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana pod signaturo LJU 340. Zbirka obsega 26 škatel in 12 fasciklov.

posamezniki iz vrst plemstva. Tudi v zgodovinarskih vrstah so prevladovali neplemiči, le redki posamezniki modre krvi so se odločali za znanstveno raziskovanje preteklosti (npr. Peter pl. Radics, Arnold Luschin pl. Ebengreuth, arheolog Michelangelo baron Zois pl. Edelstein in kasneje Rudolf Andrejka pl. Livnodolski...). Odsotnost plemstva v zgodovino-pisju je torej pojav, ki je premo sorazmeren s izginjanjem plemstva v družbi. To situacijo zelo slikovito opisujejo besede pisatelja Friedricha Gagerna (sicer barona), ki je nekoč dejal, da je dolžnost starega plemstva, da izumre.

Ta trend se je nadaljeval in se še okrepil po prvi svetovni vojni z nastankom nove jugoslovanske kraljevine, katere del so postale tudi slovenske dežele. Plemstvo je bilo formalno odpravljeno, ne le v Kraljevini SHS, temveč tudi v novi avstrijski republiki. Neformalno pa se je tudi v javnosti še vedno uporabljalo plemiške nazive. Plemiški način življenja se v temeljnih potezah ni bistveno spremenil – otroke so še vedno vzgajali v plemiški tradiciji in jih pošiljali na šolanje v tujino, še vedno so smeli obdržati plemiška bivališča, ki so jih tudi na zunaj ločevala od drugih državljanov, tudi družili so se med seboj tako kot prej, le da sedaj morda še bolj intenzivno, kar je vodilo v neke vrste izolacionizem. Bili so prepuščeni sami sebi, saj niso imeli podpore beograjskega dvora. Poleg tega je večina nekdanjih avstroogrskih plemičev v častniški vlogi aktivno sodelovala v prvi svetovni vojni na strani cesarja in bivše monarhije, kar je med njimi in Kraljevino SHS ustvarjalo še dodatno mero nezaupanja. Nadalje je plemstvo prizadela agrarna reforma, ki jim je odvzela velik del njihove nekdanje posesti ali pa jo spravila pod državno nadzorstvo. Zato so se mnoge plemiške rodbine odločale za prodajo posesti in izselitev v tujino (npr. baroni Zoisi, del grofov Auerspergov...). Z odnosom novih oblasti do starega plemstva je bila povezana tudi odločitev slednjih, ali bodo obdržali avstrijsko državljanstvo ali pa se bodo odločili za jugoslovanskega. Višje plemstvo (npr. knezi Auerspergi) so se odločili za prvo opcijo, nižje (npr. grofje Auerspergi, grofje Barbo, baroni Lazariniji...) pa so postali jugoslovanski državljani. V takšnih razmerah so ostanki nekdanjega kranjskega (pa tudi štajerskega in koroškega) plemstva na Slovenskem dočakali drugo svetovno vojno.

Marginalizacija plemstva po letu 1918 odseva tudi v medvojnem zgodovino-pisju. Zgodovino-pisna periodika iz tistega časa (*Časopis za zgodovino in narodopisje* (sicer že od leta 1904), *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, *Kronika slovenskih mest...*) pozornost usmerja v prvi vrsti na področje gospodarske dejavnosti in vsakdanjega življenja predvsem meščanstva in podeželskega prebivalstva. Glavne teme raziskovanja naj bi pokrivalo »pravo« slovensko zgodovino oziroma zgodovino Slovencev (v skladu z Linhartovo koncepcijo raziskovanja Slovencev kot zgodovinskega naroda), hkrati pa tudi zgodovino drugih jugoslovanskih narodov, ki so zdaj s Slovenci tvorili novo državo. Članki o nekdanjem nemškem oziroma avstrijskem plemstvu in njihovem življenju in delovanju so vedno bolj sporadični.¹⁷ Še redkejša so bila samostojna dela s področja plemiške tematike.¹⁸

Nato je prišel neke vrste prelom v podobi druge svetovne vojne. Partizansko gibanje in revolucija sta med vojno in po njej dokončno opravila s plemstvom – bodisi so jih prisilili izgnanstvo bodisi so z njimi fizično obračunali, njihovo premoženje pa uničili ali nacionalizirali.

¹⁷ JARC, Janko, *Franc Anton pl. Breckerfeld. O Novem mestu ob koncu XVIII. stoletja*, v: *Kronika slovenskih mest (KSM) 5/1938*, str. 99–106, 144–151; PETTAUER, Leopold, *Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imenoslovska zgodovinska razprava*, v: *KSM 5/1938*, str. 7–17; LUKMAN, Franc Ksaver, *Rod Pollinijev in ljubljanski zdravnik Janez Krizostom Pollini*, v: *KSM 7/1940*, str. 32–34; LUSCHIN v. EBENGREUTH, Arnold, *Die Freiherren von Raigersfeld*, v: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (GMDS) 14/1933*, str. 103–108; ANDREJKA, Rudolf, *Polhograjski baroni*, v: *GMDS 25–26/1944–45*, str. 105–108.

¹⁸ Npr. ZUPANC, Lojze, *Turjačani*, Kočevje 1937.

Tudi slovensko povojno zgodovinopisje je sledilo duhu novega časa. Ob tem pa je potrebno poudariti, da skoraj popolno izginotje plemstva iz slovenskega povojnega zgodovinopisja ni toliko odraz povojne politične usmeritve na Slovenskem, temveč mnogo bolj nadaljevanje tistega procesa v slovenski družbi in posledično tudi historiografiji, ki so ga nacionalna trenja vzpodbudila že ob koncu 19. stoletja. Razlika med predvojnimi in povojnim obdobjem se v zgodovinopisju kaže v tem, da zgodovinopisna dela oziroma članki s plemiško tematiko zdaj niso več le sporadični, temveč jih praktično ni. Pozitivna vloga plemstva in njegov vpliv na razvoj slovenskih dežel sta bila pozabljena, poudarjalo se je zgolj plemičevo neslovensko poreklo in njegov izkoriščevalski stan. Plemstvo na Slovenskem je v zgodovinopisju prvih povojnih desetletij obstajalo kot nujno zlo, kot nekaj, kar je sicer potrebno bežno omeniti, ne pa tudi podrobno raziskovati.¹⁹ Prve posamezne lastovke so se v obliki krajših člankov začele pojavljati sicer že od 50. let 20. stoletja dalje,²⁰ opaznejšo otoplitev na tem področju pa so prinesle šele v začetku 80. let, konkretnije na 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju leta 1982, na katerem so vodilni slovenski zgodovinarji ugotovili, da je potrebno popraviti dotedanjo sliko o slovenski zgodovini in da je vanjo potrebno vključiti tudi plemstvo.²¹

Z novim stoletjem in novim tisočletjem je tudi v slovenskem prostoru zavel nov veter. Ljudje so naveličani sive povprečnosti, želijo si blišča in stvari, ki izstopajo, bodejo v oči. Zato ni presenetljivo, da je znova oživelo zanimanje za gradove, monumentalne zgradbe, ki bolj ali manj trmasto kljubujejo zobu časa in vzvišeno strmijo nad nestanovitnostjo človeka. Hkrati je naraslo zanimanje za prebivalce teh gradov – kdo so bili, kako so živeli, kakšna je bila njihova usoda... Takšni trendi odsevajo tudi v slovenskem zgodovinopisju, ki je plemstvo začelo odkrivati na novo. Počasi, a vztrajno se vrstijo dela, ki korak za korakom odstirajo tančice skrivnosti, ki so desetletja dolgo prekrivale nezaželeni plemiški stan. Plemstvo na Slovenskem je z 21. stoletjem z zgodovinopisnega stališča stopilo v novo renesanso.

Vendar pa bo preteklo še veliko vode, preden bomo slovenski zgodovinarji uspeli vsaj delno nadoknaditi zamujeno iz zadnjih desetletij. Kljub pozitivnim premikom v smeri raziskovanja plemstva, se za tovrstno raziskovanje ne odloča veliko zgodovinarjev. Med strokovnjaki za srednji vek bi bilo v tem pogledu potrebno izpostaviti predvsem Petra Štiha, Dušana Kosa ter pokojnega Andreja Komaca,²² za novejša obdobja pa npr. Majo Žvanut, Marka Štuhca, Staneta Grando, Miha Preinfalka, Barbaro Žabota, in druge.²³ Njihove raziskave se

¹⁹ Indikativen, čeprav ne ravno merodajen je tudi naslednji podatek: če v bibliografski bazi COBISS vpišemo med ključne besede »plemstvo« in se omejimo zgolj na slovenski jezik, nam sistem najde 140 zadetkov, od tega dva izpred leta 1945, štiri do leta 1990, ostalih 134 prispevkov v slovenščini na temo plemstva pa je nastalo po letu 1990.

²⁰ Npr. ŽONTAR, Jože, *Neznana pisma Žige Zoisa* v: Kronika 2/1954, str. 188–191; ŠORN, Jože, *Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld (1697–1760)*, v: Kronika 3/1955, str. 81–87; ZELKO, Ivan, *Zemljišče Belmura*, v: Kronika 11/1963, str. 167–178; OTOREPEC, Božo, *Iz zgodovine turjaškega gradu*, v: Kronika 21/1973, 147–152.

²¹ O tej tematiki glej prispevek Petra Štiha (kot v op. 2).

²² Npr. ŠTIH, Peter, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994; KOS, Dušan, *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – Kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*; Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Thesaurus memoriae, Dissertationes 1, Ljubljana 2003; KOMAC, Andrej, *Vzpon Turjaških v srednjem veku*, v: ZČ 54/2000, str. 15–48, 151–178.

²³ Npr. ŽVANUT, Maja, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994; ŠTUHEC, Marko, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren (plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir)*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1995; PREINFALK, Miha, *Genealoška in socialna podoba rodbine Auersperg v srednjem in novem veku*, Ljubljana 2003 (doktorska disertacija); ŽABOTA, Barbara, *Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu*, v: Kronika 51/2003, str. 1–26; GRANDA, Stane, *Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem*, v: Kronika 28/1980, str. 200–212. Sicer se z novoveškim plemstvom ukvarjajo tudi ljubiteljski zgodovinarji, npr. Lidija SLANA, *Brdo pri Kranju*, Ljubljana 1996; ista, *Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem*, v: Kronika 48/2000, str. 20–41.

osredotočajo predvsem na socialne aspekte plemstva, njihovo kulturo in vsakdanji način življenja, delno pa tudi na njihovo genealogijo oziroma medsebojne družinske povezave. Kljub svojemu danes nekoliko eksotičnemu in romantičnemu pridihi pa nekdanje plemstvo na Slovenskem počasi pridobiva tisto vlogo, ki mu v slovenski zgodovini in zgodovinopisju tudi pripada.